

DIALEKTAL NUTQNING STILISTIK FUNKSIYASI VA UNING SINXRON TARJIMADA YO‘QOLISHI

Norboyeva Zulxumor

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti magistratura bo‘limi
Tarjimonlik fakulteti, sinxron tarjima(ingliz tili) yo‘nalishi
2-kurs magistranti

Annotatsiya: Dialektal nutq har bir xalqning madaniy, tarixiy va hududiy rang-barangligini namoyish etib, adabiy til imkoniyatlaridan tashqarida ham muhim ijtimoiy va stilistik funksiyalarga ega. U muayyan guruh yoki hududga mansub insonlarning og‘zaki va yozma nutqidagi leksik, fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlar orqali aks etadi. Dialektal nutq til tabiatiga xos bo‘lgan xilma-xillik va nutqiy boylikni, insonlarning shaxsiyati, ijtimoiy – madaniy maqomi, kasbi, millati yoki yoshiga mansubligini aniq ko‘rsatib beradi. Zamonaviy tilshunoslikda dialektal nutqning stilistik funksiyalari, ayniqsa, adabiyotda yoki ommaviy axborot vositalarida mushohada qilinadi. U jamoaviy va individual identifikatsiyaning kuchli ko‘rsatkichiga aylangan. Biroq dialektal nutqning butun funksional yukini boshqa tilga, xususan, sinxron tarjima jarayonida to‘liq uzatish ko‘plab muammolar va yo‘qotishlar bilan kechadi.

Kalit so‘zlar: Dialektal nutq, stilistik funksiya, sinxron tarjima, lingvistik tafovut, leksik xususiyat, fonetik tafovut, morfologik qurilma, stilistik qatlam, madaniy kontekst, nutq turlari.

Dialektal nutqning stilistik funksiyasi, avvalo, nutq egasining individual va ijtimoiy portretini yaratish, obrazi va xarakterini yanada jonliroq qilish, suhbatga tabiiylik, hayotiylik berish, tilning ko‘lomi va energetikasini oshirishda ko‘zga tashlanadi. Dialekt so‘zlari va uslublari yordamida muallif yoki nutq egasi o‘ziga xos so‘zlash uslubini, atrof-muhit bilan bog‘liqlikni, ma’naviy meros va qadriyatlarni aks ettiradi. Ushbu xususiyatlar, ayniqsa, badiiy asarlarda, teatr pyesalari, film dialoglarida, intervyu yoki publitsistik janrlarda juda yuqori baholanadi. Dialektal nutqdan foydalanish tinglovchi yoki o‘quvchiga ma’lum bir muhitga sho‘ng‘ish, voqealar va obrazlarga yaqinlashish, ular tilida

o‘ziga xoslik va hayotiylikni his qilish imkonini beradi. Stilistik funksiyaning yana bir tomoni – nutqda ironiyali, hazilomuz yoki oddiylikni beradi, rasmiylikni buzib, ma’ruzani yengil, oson va qulay tonda olib borish imkonini oshiradi. Adabiy til bilan dialektal nutq orasidagi fonetik, morfologik va sintaktik tafovutlar har doim nutqni emotsional, xarakterli va ko‘rgazmali qiladi. Ma’lum bir tarzda o‘zgartirilgan og‘zaki so‘zlashuv, nutq qatlamiga chuqur kirib boradigan leksik va fonetik o‘zgarishlar, o‘quvchi yoki tinglovchining tasavvurini kengaytiradi, lingvistik tafakkurini boyitadi. Biroq bu stilistik funksiya tarjima jarayonida, ayniqsa, sinxron tarjimada, ko‘pincha yo‘qolib ketadi. Sababi – tarjimon hamma vaqt bunday murakkab stilistik qatlamlarni yangi til tizimiga, yangi madaniy makon va ijtimoiy kontekstga to‘liq va tabiiy tarzda ko‘chira olmaydi [1].

Sinxron tarjima – og‘zaki nutqni real vaqt rejimida boshqa tilda takrorlaydigan, tezkor va murakkab tarjima turi hisoblanadi. Unda vaqt qisqaligi, yuqori sur‘at, sinxron tarzda nutq zanjirini uzluksiz uzatish kabi talablar tarjimon oldiga yuqori saviyadagi mas’uliyat va ehtiyotkorlik yuklaydi. Oldindan tayyorgarlik, kontekst va muloqot vaziyatidan xabardorlik darajasidan qat’i nazar, dialektal nutq ning har bir mayda tafsilotini, nutqning tabiiy-jonli energiyasini imkon qadar to‘liq uzatish jiddiy muammolarga olib keladi. Dialektal nutqda mavjud leksik xususiyatlar, hududiy yoki sotsial yashash joyiga xos so‘z va iboralar, ko‘p hollarda qabul qiluvchi tilda aniq muqobil topilmaydi yoki umuman yo‘q. Tarjimon bu hollarda standart adabiy til vositalaridan yoki eng yaqin leksik birliklardan foydalanishga majbur bo‘ladi. Natijada nutqdagi originallik, muayyan guruhga xoslik va ijtimoiy madaniy rang-baranglik sezilarli darajada so‘nib boradi. Stilistik funksiya, asosan, so‘zlashuvning hayotiy sadolari, tabiiy uslubi, obrazlarning jonli portreti, ijtimoiy masofa va murakkab tashbehlarga asoslanadi. Dialektal nutq tarjimada neytrallanadi, standartlashtiriladi yoki yo‘qotiladi. Fonetik xususiyatlar ham sinxron tarjimada juda kam saqlanadi. Ayniqsa, talaffuz bo‘yicha farqlanish, urg‘u, tembr, o‘tish tovushlari faqat manba tilidagina o‘zining chin energiyasi bilan tinglovchini ruhlantiradi. Binobarin, sinxron tarjimon vaqt yetishmasligi, qabul qiluvchi tillarning talaffuz qonunlari boshqa ekani yoki eshitishda yanglish ma’no yuzaga kelishi ehtimoli sababli bu jihatlarni tarjima

qilishdan voz kechishga majbur bo‘ladi. Stilistik boylik, nutqning emotsional rang-barangligi, guruh yoki hududga bog‘liqlik ko‘rsatkichlari yo‘qoladi [2].

Morfologik va sintaktik tafovutlar ham sinxron tarjimada ancha soddalashadi. Filologik manbalarda ko‘rsatilishicha, dialektal nutq ko‘pincha o‘ziga xos morfologik struktura (otlarni o‘ziga xos qo‘shimchalar bilan ko‘plig‘ini ko‘rsatish, boshqacha qo‘llaniladigan fe‘llar yoki sifatlar va h.k.) va betakror sintaktik qurilmalardan iborat. Tarjimon sababli yoki vaqtning siqilishi, nutqning real vaqt rejimida uzatilishi, auditoriyaga qulaylik imkonini oshirish maqsadida ularni soddalashtirish, standartlashtirishga boradi. Bunda stilistik funksiya, ya’ni nutq egasining obrazini, uslubiy va ijtimoiy qatlamlarini, nozik emotsional ranglarni yetarli darajada bo‘yoqlash imkoni kamayadi. Dialektal nutq ba’zida mazkur obraz yoki voqelikni tanib olishga, nutq sohibini aniqlashga, uning madaniyatini, yashash muhitini, psixologik holatini tushunishga yordam beradi. Tilshunoslar bu xususiyatni dialekt stilistik funksiyasining asosiy omili deb ataydilar. Sinxron tarjimada, ayniqsa, butun boshli nutq qatlamlari standart tilda, madaniyatlararo neytral aforizmlar yoki keng tanilgan lahjadagi so‘zlar bilan to‘ldirilsa, dialektal nutqning hayotiy va stilistik funksiyasi so‘nadi [3].

Adabiy asarlarda muallif dialekt yoki subdialektlarni mahorat bilan ishlatishi natijasida asarga o‘zgacha ruh, tabiiy muhit, epik yoki lirik rang kiritadi. Teatr va kino san’atida bu nutq tipologik aniqlik, facial ohang va tabiiy nutqni uzatishda muhim vosita sifatida bo‘ladi. Lekin bu uslub sinxron tarjimada saqlanmaydi, tarjimon asosan uslubiy ifoda vositalarini me’yoriy shaklga o‘tkazadi, natijada obrazda butunlay standartlik paydo bo‘ladi [4].

Ijtimoiy muhitga xos dialektal so‘z va iboralarning tildan tilga o‘tishidagi yo‘qotishlar, ayniqsa, tug‘ma keladigan madaniy murakkabliklar, yuritiluvchi muloqot kontekstiga xos ma’nolar tafovutida yaqqol namoyon bo‘ladi. Hududiy dialektlar, milliy kolorit, kasbga yoki yoshga oid leksik qatlamlar turli xalqlarda turli darajada mavjud. Qabul qiluvchi til madaniyatida biror xususiyat yoki obrazga mos ko‘rinma topilmasa, dialektal nutqning asosiy stilistik funksiya va ekspressiv ta’siri yo‘qoladi. Stilistik yo‘qotishlar ilm-fan, siyosat, iqtisod va hatto kundalik muloqot sohalarida dialektal nutq

faol foydalanilayotgan holatlarda ham yuzaga chiqadi. Tarjimon o‘z oldida, bir tomondan, xatolikdan qochish, aniq va silliq tarjima qilish, og‘zaki nutqni auditoriyaga qulay qilib uzatish; ikkinchi tomondan, muallifning uslubini, obrazini, ijtimoiy va madaniy qatlamini ko‘rsatish kabi qiyin ikkiyoqlama muammoni hal qiladi. Amalda esa, eng asosiysi, dialektning asli hayotiyligidan voz kechiladi, nutqning estetik va sotsial funksiyasi soddalashtiriladi [5].

Xulosa:

Zamonaviy lingvistik adabiyotlarda dialektal nutqning tarjimada yo‘qolishi uch asosiy yo‘l orqali yuz beradi: to‘liq e‘tiborsiz qoldirish, standart tilda almashtirish, yoki qisqa tushuntirish orqali soddalashtirish. Har qaysi holatda ham dialektal nutqning jamiyat uchun uslubiy ahamiyati kamayadi. Ko‘pincha ana shu yo‘qotish natijasida asardagi hayotiy voqelik, xarakterlarning psixologik aniqligi, madaniy rang-baranglik, nutq muhitining tabiiy va real qiyofasi yo‘qoladi. Dialektal nutq har bir xalqning milliy ruh, madaniy meros va sotsial tafakkurini ifodalaydi, uning stilistik funksiyasi esa badiiy va og‘zaki nutqda obraz, xarakter va muhit rang-barangligini, kommunikativ kuch va individual ifodani oshiradi. Sinxron tarjimada dialektal nutqning stilistik qatlami – leksik o‘ziga xoslik, fonetik va sintaktik nuqson, morfologik yondashuvlar, madaniy va uslubiy tafovutlar – deyarli batamom yo‘qoladi, tarifli va standart nutqqa aylanadi. Buning natijasida tarjima qilinayotgan matn yoxud og‘zaki nutqda hayotiy vaziyat, individual boyluk, sotsial va madaniy koloristik yo‘qoladi. Bugungi tarjima sohasida dialektal nutq va uning stilistik funksiyasi muammosi chuqur o‘rganilishni, tarjimonlardan malaka va estetik hissiyot, individual yondashuv va zamonaviy tahlilni talab etadi. Zamonaviy lingvistik va tarjima nazariyasining ilg‘or yondashuvlari ana shu muammolarni hal etishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдусаматова, Р. (2019). Таржима назарияси ва амалиётида стилистик вазифалар. Тошкент: Tafakkur nashriyoti.
2. Ахмедов, И. (2017). Ижодий таржима ва диалектал нутқ муаммолари. Самарқанд: СамДУ нашриёти.

3. Bassnett, S. (2014). *Translation Studies*. London: Routledge.
4. Baker, M. (2006). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.
5. Salkhodjaeva, S. (2020). *Dialoglarda dialektal nutqning stilistik o‘rni va tarjima muammolari*. Toshkent: O‘zDJTU nashriyoti.
6. Hatim, B. & Mason, I. (1990). *Discourse and the Translator*. London: Longman.
7. Fawcett, P. (1997). *Translation and Language: Linguistic Theories Explained*. Manchester: St. Jerome.
8. Nurmatov, T. (2016). *Tillarda dialektal qatlam va uning tarjimadagi aks-sadosi*. Toshkent: O‘zbekiston fanlar akademiyasi.
9. Venuti, L. (2013). *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
10. Шукуралиев, А. (2021). *Диалектал нутқ: функция ва муаммолар*. Бухоро: Илм зиyo nashri.